

IOAN PETRU CULIANU

Eros și magie
în Renaștere
1484

Ediția a IV-a

Traducere din limba franceză de Dan Petrescu

Prefață de Mircea Eliade

Postfață de Sorin Antohi

Traducerea textelor din limba latină
de Ana Cojan și Ion Acsan

POLIROM

2024

Cuprins

<i>Notă asupra ediției</i> (Tereza Culianu-Petrescu)	5
<i>Prefață</i> (Mircea Eliade)	13
<i>Cuvînt înainte</i>	17
Introducere	21

Partea I

FANTASMELE ÎN ACȚIUNE

Capitolul I

Istoria fantasticului	29
1. Despre simțul intern	29
2. Fluxul și refluxul valorilor în secolul al XII-lea	38
3. Vehiculul sufletului și experiența prenatală	51

Capitolul II

Psihologia empirică și psihologia abisală a erosului	57
1. Psihologia empirică a lui Ficino și izvoarele ei	57
2. Artă memoriei	62
3. Erosul fantastic și potolirea dorinței	69
4. Fantasmăle în acțiune	72
5. Psihologia abisală a lui Ficino	73

Capitolul III

Legături primejdioase	85
1. Continuatorul lui Ficino, Giovanni Pico della Mirandola	85
2. Zeii ambigui ai erosului	91

Partea a II-a

MARELE MANIPULATOR

Capitolul IV

Eros și Magie	125
1. Identitate de substanță, identitate de operațiuni	125
2. Manipularea maselor și a indivizilor	127
3. <i>Vinculum vinculorum</i>	134
4. Ejacularea și retenția seminței	139
5. Despre magie ca psihosociologie generală	142

Capitolul V

Magia pneumatică	148
1. Gradul zero al magiei	148
2. Magie „subiectivă” și magie „tranzitivă”	150
3. Conspirația lucrurilor	153
4. Teoria radiațiilor	159
5. Magia pneumatică	170

Capitolul VI

Magia intersubiectivă	172
1. Magia intrasubiectivă	172
2. Magia intersubiectivă	180

Capitolul VII

Demonomagia	187
1. Cîteva noțiuni de demonologie	187
2. Demonii și erosul	192
3. Vrăjitoare și demoniaci	195
4. Demonomagia de la Ficino la Giordano Bruno	201

Partea a III-a
SFÎRȘIT DE PARTIDĂ

Capitolul VIII

1484	225
1. O muscă apteră	225
2. De ce anul 1484 a fost atît de redutabil?	232

Capitolul IX

Marea cenzură a fantasticului	240
1. Abolirea fantasticului	240
2. Cîteva paradoxuri istorice	243
3. Controversa în jurul asinității	246
4. Vicleniile lui Giordano Bruno	248
5. Reforma a fost doar una	250
6. Modificarea imaginii lumii	253

Capitolul X

Doctorul Faust, din Antiohia la Sevilla	259
1. Permisivitatea Renașterii	259
2. În Iad va fi și mai cald!	263
3. Un moralism exhaustiv : legenda lui Faust	265
4. Un produs final?	274

Anexa I (la capitolul I, 3)

<i>Originile doctrinei privind vehiculul sufletului</i>	277
---	-----

Anexa II (la capitolul II, 3)

<i>Deliciile lui Leo Suavius</i>	287
--	-----

Anexa III (la capitolul II, 4)

<i>[Despre Hypnerotomachia Poliphili de Francesco Colonna]</i>	291
--	-----

Anexa IV (la capitolul III, 1)

<i>[Despre triade la Marsilio Ficino]</i>	301
---	-----

Anexa V (la capitolul III, 2)	305
-------------------------------------	-----

Anexa VI (la capitolul V, 4)	309
Anexa VII (la capitolul VII, 3)	
<i>Realitatea vrăjitoriei</i>	314
Anexa VIII (la capitolul VII, 4)	
<i>Teatrul magic al lui Fabio Paolini</i>	328
Anexa IX (la capitolul VII, 4)	
<i>[Două forme de magie]</i>	332
Anexa X (la capitolul IX, 5)	340
Anexa XI (la capitolul III)	
<i>Erosul astăzi</i>	344
Anexa XII	
<i>Vrăjitoarea la ananghie</i>	348
Note	371
Bibliografie	417
Postfață. <i>Imaginarul Renașterii și originile spiritului modern.</i>	
<i>Modelul Ioan Petru Culianu</i> (Sorin Antohi)	423
Indice de nume	437

Al-Kindî, a cărui teorie a radiațiilor stelare o cunoaștem deja, formulase de asemenea o teorie a conjuncțiilor generale ale planetelor și a influenței lor asupra destinului religiilor. Conjuncțiile generale depind de conjuncțiile periodice ale planetelor superioare, Jupiter și Saturn, pentru că acestea înaintează mai încet. După al-Kindî, existau „conjuncții mici ale planetelor, care se produceau o dată la douăzeci de ani, apoi «medii», o dată la două sute patruzeci de ani, și în sfârșit mari, o dată la nouă sute șaiszeci de ani. Acestea din urmă exercitau o influență capitală nu numai asupra naturii perceptibile, ci și asupra faptelor politice și religioase: fiecare mare conjuncție inaugura o nouă eră în istorie”⁴. Evul Mediu creștin era la curent cu această teorie prin *Liber magnarum coniunctionum* al lui Albumasar, discipol al lui al-Kindî. Roger Bacon o aplică la nașterea marilor personalități ale istoriei și a adevăraților (sau falșilor) profeți, cu o periodicitate de trei sute douăzeci de ani. Regăsim în lista sa mai întâi pe Alexandru cel Mare, apoi pe Isus, Mani și Mohamed⁵.

Într-adevăr, o *coniunctio magna* a avut loc, în anii 7-6 a.C., în semnele Peștilor și Berbecului. Kepler, care studiase atent *coniunctio magna* din 1604 (în Săgetător), a scris două tratate (*De Stella nova* și *De Vero anno*) în care se ocupă de „adevărata dată” a nativității Domnului.

Cu prilejul conjuncției din 1604, o stea *nova* apăruse pe firmament „în chiar locul în care cele trei planete [superioare] se reuniseră”⁶. De aceea Kepler credea că o stea nouă anunțase deopotrivă nașterea lui Isus – și aceasta fusese steaua Magilor :

Această acțiune a marilor conjuncții asupra existenței umane nu se explică îndeostul prin natură ; a trebuit ca Dumnezeu însuși să le răsădească oarecum : experiența atestă că El așează pe firmament aceste mari conjuncții împreună cu stele minunate *extra ordinari* ori alte lucrări admirabile ale providenței Sale. De aceea a fixat nașterea fiului Său, Cristos, Mîntuitorul nostru, în chiar momentul mării conjuncții ce-a avut loc în semnele Peștilor și Berbecului, *circa punctum aequinoctialem*, subliniind această dublă faptă, evenimentul care se petrecea pe Pămînt și conjuncțiile care se arătau în cer, prin apariția unei stele noi ; prin mijlocirea acesteia, El a îndreptat magii de la Răsărit către Palestina, către tîrgul Bethleemului și către ieslea în care tocmai se născuse Regele iudeilor⁷.

Kepler n-a fost singurul atent la urmarea conjuncției din 1604 ; redactorii manifestelor rozicruciene au speculat-o și ei, de vreme ce

au plasat data morții lui Christian Rosenkreuz în 1484, iar data descoperirii mormântului său în 1604, ceea ce reprezintă exact intervalul dintre două mari conjuncții⁸. Nu avem de ce să ne mirăm că „farsa” rozicrucienilor a înflăcărat marile spirite ale Europei de atunci: data coincidea perfect cu datele astrologice și o reînnoire a lumii era așteptată după 1604. Dezvăluirea ordinului secret întemeiat de Christian Rosenkreuz nu făcea decât să satisfacă speranța trezită de evenimentul a cărui importanță este subliniată de Kepler. Când Johann Valentin Andreae, care era unul dintre principalii lor autori, a calificat manifestele rozicruciene de *ludibrium* – ceea ce efectiv erau –, nimeni n-a voit să-l creadă. Iar Frances A. Yates explică multe date ale existenței lui Descartes printr-o urmărire obstinată a rozicrucienilor, ale căror urme le-a și regăsit, într-un anumit sens⁹.

Kepler nu era nici primul, nici ultimul care să se ocupe de horoscopul lui Isus Cristos. Cardinalul Pierre d'Ailly (Petrus de Alliaco, 1350-1425) dăduse tonul, urmat, în epoca Renașterii, de marele astrolog Luca Gaurico și de nu mai puțin celebrul Girolamo Cardano. Horoscopul întocmit de Pierre d'Ailly și reluat de Cardano formează baza tuturor tentativelor succesive de acest fel, precum aceea a lui Ebenezer Sibly (*A New and Complete Illustration of the Occult Sciences*, London, 1790). Ce se putea citi în horoscopul lui Isus? Paternitatea divină, nașterea unei case regale, nașterea neprihănită, umilința, condamnarea și crucificarea sa¹⁰, pe scurt, toată povestea vieții și a morții sale umane. Firește, faptul că un cardinal și un episcop (Gaurico) s-au ocupat de horoscopul lui Isus este un semn că lucrul, fără a fi comun și nici lipsit de primejdie, era totuși posibil între anumite limite. Într-adevăr, dacă admitem teza celor două naturi – divină și umană – ale lui Isus, nu e deloc absurd să-i aplicăm *omului* limitările destinului astral. Bineînțeles, Biserica nu privea cu ochi buni nici aceste tentative, nici astrologia în general.

D'Ailly, Gaurico și Cardano calculaseră tema nașterii lui Isus după datele convenționale; Kepler a calculat-o pentru primăvara anului 6 dinaintea erei creștine, iar Sibly, n-am ști să spunem de ce, pentru 25 decembrie al anului 45 din era creștină. Dintre toți, Kepler, influențat de evenimentele astrologice ale anului 1604, este cel mai subtil, căci el pune în relație nașterea Mântuitorului cu o *coniunctio magna* și cu apariția unei *nova*.

Doctrina conjuncțiilor, derivată din al-Kindî și Albumasar, a fost legată de mai multe teorii ale ciclurilor cosmice formulate de Roger

Bacon, Pietro d'Abano, abatele Trithemius, Adam Nachemoser, Johannes Kepler... Între ele nu e o concordanță perfectă, totuși toate pornesc de la datele lui al-Kindî, pe care W.-E. Peuckert le rezumă în acești termeni :

Conjunția planetelor superioare se repetă la fiecare 20 de ani ; ea se schimbă de patru ori la rând între semnele unei triplicități [triunghi] ; în sfârșit, după 240 de ani, trece la triplicitatea următoare în ordinea semnelor și-și repetă ciclul ; la fel într-a treia și a patra triplicitate. La capătul a de patru ori 240 de ani (960), ea se află la punctul de plecare, primul semn al primei triplicități, la același grad ca și la început și, trecînd la gradul următor, începe un nou ciclu. Există așadar trei perioade sau cicluri principale :

1. Mic, de 20 de ani, între două conjuncții ;
2. Mediu, de 240 de ani, de la o triplicitate la alta ;
3. Mare, de 960 de ani, pînă la revenirea conjuncției în același loc al zodiacului.

Ultimul, care acoperă cam un mileniu, indică o reînnoire completă a lumii ; aceasta implică îndeosebi o religie nouă. Cel mediu se reduce la mari tulburări politice, schimbări de domnie etc. Cel mic, în sfârșit, indică în general evenimente importante, succesiuni regale, revoluții și alte crize de Stat¹¹.

Dacă am lua aceste precizări *ad litteram*, anii 1484 și 1604 ar fi excluși de pe lista tuturor conjuncțiilor. Or, conjuncții foarte importante au avut loc în 1345 în Vărsător, în 1484 în Scorpion și în 1604 în Săgetător. În decembrie 1348, în *Summa iudicialis de accidentibus mundi*, astrologul englez John of Eschenden scria, în legătură cu marea ciumă care tocmai făcea ravagii în Europa :

Este exact ce scrisesem eu în anul 1345. Căci tot ce prezisesem atunci privind evenimentele amintite mai înainte corespundea părerii multor astronomi. Relele pe care le anunșasem s-au produs după 1345 și la scară mare. Mortalitatea a fost atît de mare în 1347 și 1348, încît întreaga lume părea pradă revoluției, iar în multe țări fuseseră abandonate orașe și sate ; rarii supraviețuitori fugeau din acele locuri lăsîndu-și în urmă casele și bunurile ; nimeni nu îndrăznea să-i vadă măcar pe bolnavi, nici să îngroape morții, căci se temea să nu se molipsească¹².

Se pare deci că adevărata periodicitate a conjuncțiilor semnificative nu era nicidecum de două sute patruzeci de ani, ci între o sută douăzeci și o sută patruzeci de ani.

Deoarece John of Eschenden se referea, în 1348, la o profeție anterioară pe care n-o avem, s-ar putea încă la rigoare conchide că n-o formulase decât ulterior. Dimpotrivă, știm că în Italia, în secolul al XV-lea, se aștepta sosirea unui profet¹³, care trebuia să se nască sau să se manifeste în 1484. În octombrie 1484, olandezul Paul din Middelburg, episcop de Urbino, alcătui *Prognostica ad viginti annos duratura*, în care încerca să amâne nașterea profetului, considerînd că efectele conjuncției s-ar întinde pe douăzeci de ani. În consecință, „micul profet” ar fi trebuit să se nască în 1503 și să activeze timp de nouăsprezece ani¹⁴. Plagiat de germanul Johannes de Clara Monte (Lichtenberger) în *Practica* sa, Paul din Middelburg se plîngea de asta în 1492, într-o *Invectiva in supersticiosum quemdam astrologum* – ceea ce n-a împiedicat ca profețiile lui Lichtenberger să aibă mai târziu un răsunet enorm în Europa de Nord, căci s-a văzut în ele o anticipare cu adevărat stranie a apariției lui Luther. Iată ce prezicea Lichtenberger în legătură cu conjuncția dintre Jupiter și Saturn în Scorpion, la 25 noiembrie 1484 :

Această remarcabilă constelație și concordanță a astrelor arată că trebuie să se nască un mic profet care va interpreta perfect Scripturile și va furniza răspunsuri cu un mare respect pentru divinitate și va readuce la ea sufletele omenești. Căci astrologii îi numesc mici profeți pe aceia care aduc schimbări în legi sau creează ceremonii noi sau dau o interpretare diferită cuvîntului pe care oamenii îl consideră divin [...].

Spun că pe pămîntul supus Scorpionului [Germania] un profet se va naște și că mai înainte se vor vedea pe cer lucrurile cele mai stranii și mai rare, dar nu e posibil să spunem la care capăt al Pămîntului, dacă va fi către sud sau către nord, atît de numeroase și contradictorii sînt opiniile savanților. Albumazar crede că va fi în semn de apă și către sud. Dar majoritatea astrologilor crede că se va produce către nord. Fie așa cum va voi, zice Messahala, se va naște într-o țară moderată în privința căldurii și a umezelii [...].

Se vede un călugăr într-un veșmînt alb cu diavolul cocoțat pe umeri. Are o mantie largă ce atîrnă pînă la pămînt, cu mîneci largi, și un călugăr tînăr îl urmează [...].

Va avea o inteligență foarte vie, va ști multe lucruri și va poseda o mare înțelepciune ; cu toate acestea, va rosti adesea neadevăruri și va avea o conștiință exaltată. Și precum un Scorpion, căci această conjuncție se efectuează în Casa lui Marte și în tenebre, va improșca

deseori veninul pe care-l are în coadă. Și va fi pricină de mari vărsări de sânge. Și cum Marte îi este vestitor, se pare că va confirma credința Chaldeenilor, după cum mărturisește Messahala¹⁵.

Luther s-a născut, foarte probabil, la 10 noiembrie 1483, însă Philipp Melanchthon, care credea cu tărie în astrologie, îi raportează nașterea la profețiile lui Lichtenberger, încât alte date alternative au apărut, în special 22 octombrie și 23 noiembrie 1484. Astrologul cel mai în vogă al epocii, Luca Gaurico, a calculat horoscopul lui Luther pentru 22 octombrie, ora unu și zece minute dimineața ; se vedeau în el limpede acțiunile și soarta unui eretic. Dimpotrivă, astrologii germani Carion și Reinhold, ambii favorabili Reformei, l-au calculat la aceeași dată, dar la orele nouă dimineața, ceea ce dădea un rezultat cu totul diferit.

Toate acestea țin de simpatiile astrologilor înșiși pentru o partidă sau alta. Ceea ce nu s-ar putea însă pune la îndoială este că se aștepta, în Italia și în Europa de Nord, venirea unui „mic profet” pentru anul 1484, din cauza conjuncției dintre Saturn și Jupiter în triunghiul de apă : mărturiile lui Paul din Middelburg și ale lui Johannes Lichtenberger sînt formale.

Efectele conjuncției trebuiau totuși să acopere și un alt domeniu. De astă dată, explicația n-ar putea fi decît una *a posteriori*, ceea ce n-a împiedicat-o de a fi general acceptată și adoptată. Se știe că, dacă ciurma a făcut ravagii în secolul al XIV-lea, sifilisul – considerat și el o formă de ciumă – a provocat unele comparabile între secolele al XVI-lea și al XIX-lea. Or, importată din America, „boala frîncă” (*mal[um] de Frantzoz, morbus gallicus, malum Franciae*) deveni o epidemie teribilă o dată cu campaniile lui Carol al VIII-lea la Neapole (1495)¹⁶. Chiar la sfîrșitul secolului al XV-lea, Joseph Grünpeck, astrolog la curtea lui Maximilian al Austriei, a dat o explicație astrologică acestui fenomen în *Tractatus de Pestilentiali Siorra sive Mala de Frantzoz, Originem Remediaque Ejusdem Continens. Compilatus a venerabili viro Magistro Joseph Grünpeck de Burckhausen super Carmina quaedam Sebastiani Brandt utriusque Juris Professoris* (Augsburg 1496)¹⁷. Iată ce scria Grünpeck : „S-a abătut peste lume această maladie crudă, nemaipomenită și de necrezut, boala frîncă pe care conjuncția [din 1484] a făcut-o să treacă din Franța în Italia de Nord și de acolo în Germania ; aceasta s-a produs, după cum ne-am dat seama, pentru că Jupiter domnește peste Franța ;

or, [Jupiter] este o planetă caldă și umedă”¹⁸. Aceeași interpretare este reluată și aprofundată de astrologul Jean Astruc (1684-1765), în tratatul *De morbis venereis* din 1736¹⁹.

Cu totul remarcabil e că tratamentul local cu mercur – care continuă să fie folosit în zilele noastre, nu fără eficacitate – nu este, la origine, decît un leac astrologic și alchimic pentru *malum de Frantzios*²⁰.

Epidemia de sifilis și nașterea reformatorului Luther au fost doar efectele palpabile atribuite mai pe urmă conjuncției din 25 noiembrie 1484. Efectele ei impalpabile s-au dovedit totuși de o importanță mult mai mare.

Marvin Harris, strălucit reprezentant al antropologiei ecologice americane, a interpretat recent vînătoarea de vrăjitoare ce începe la sfîrșitul secolului al XV-lea ca o tactică a Bisericii menită a deturna atenția opiniei publice: într-adevăr, suspiciunea, insinuîndu-se în toate comunitățile umane din Europa, devenea principala aliată a Bisericii, îngăduindu-i să-și controleze mai bine supușii. Harris crede că, în fond, această *Witchcraze* a fost doar un răspuns, foarte subtil, al autorităților ecleziastice la mișcările milenariste și țărănești care reprezentau o amenințare gravă și imediată pentru ordinea stabilită, religioasă și socială. Prin persecuția marginalilor se viza, în realitate, instaurarea unui climat de teroare al cărui scop era să împiedice formarea unor largi mișcări de opinie și de masă²¹.

Nu credem însă că intențiile papei Inocențiu al VIII-lea au fost atît de ambițioase. Toți istoricii sînt de acord asupra faptului că semnalul vînătorii de vrăjitoare a fost bula papală *Summis desiderantes affectibus*. Or, data la care a fost ea promulgată este frapantă: 5 decembrie 1484, tocmai după conjuncția de la 25 noiembrie!

Se știe că Inocențiu al VIII-lea devenise un adversar redutabil al magiei, al astrologiei și al Cabalei; îl persecutase pe Pico della Mirandola și-l amenințase pe canonicul Marsilio Ficino. Aceasta implică faptul că era constant informat asupra științelor oculte. Un eveniment atît de important precum conjuncția din 1484, asupra căreia, în luna octombrie, putea citi lucrarea destul de tulburătoare a lui Paul din Middelburg, nu era în măsură decît să-i sporească temerile. Dacă ar fi așteptat cîtiva ani, opusculul lui Lichtenberger i-ar fi dezvăluit că „micul profet” de care avea a se apăra era un călugăr îmbrăcat în alb... Este totuși probabil că, în cazul în discuție, Inocențiu al VIII-lea era convins de inanitatea invențiilor astrologiei,